

**ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏ ԱՐԹՈՒՐ ԹԱՐԽԱՆՅԱՆԻ ԵՎ ԻՐ ՀԱՄԱՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ
ԿՈՂՄԻՑ ՍՏԵՂԾՎԱԾ ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԱՏՄԱՍՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՆՇԱՐԺ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԻՑ**

Հոդվածում ղիտարկված են Ա.Թարխանյանի և իր համահեղինակների կողմից նախագծված հուշարձանների ու կառույցների պատմամշակութային արժեքները, դերն ու նշանակությունը: Առաջարկվում է հնարավորինս կարճ ժամկետներում Մեծ Եղեռնի հուշահամալիրը, «Ռոսիա» կինոթատրոնն ու «Զվարթնոց» միջազգային օդանավակայանն ընդգրկել ՀՀ 2004թ. Երևան քաղաքի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակում:

Առանցքային բառեր. եզակի հասարակական շենքեր, ազգային արժեք, մոդեռնիզմ, կոնստրուկտիվիզմ, ֆունկցիոնալիզմ, պետական ցուցակ:

Ճարտարապետ Արթուր Թարխանյանի և իր համահեղինակների՝ հիմնականում Սպարտակ Խաչիկյանի և Հրաչիկ Պողոսյանի ստեղծագործությունները, շնորհիվ իրենց ճարտարապետական որակների, ճանաչում են գտել ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս և ստացել են ազգային արժեքի կարգավիճակ: Ճարտարապետների կողմից նախագծված եզակի հասարակական կառույցները հանդիսանում են 60-80-ական թվականների Խորհրդային մոդեռնիզմի լավագույն օրինակներ: Հաշվի առնելով այն փաստը, որ պատմամշակութային անշարժ հուշարձանները, որոնք արժանանում էին պետական մրցանակների, Խորհրդային ժամանակաշրջանում ըստ կանոնակարգի անվերապահորեն ներառվում էին պատմամշակութային անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակում՝ այդուհանդերձ մեր խորին համոզմամբ այս ճարտարապետների աշխատանքներն, առանց բացառության, այդ թվում նաև Մեծ Եղեռնի հուշահամալիրը, որը ցավոք որևէ պետական պարգևի չի արժանացել, պետք է ընդգրկվեն Երևան քաղաքի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակում, որպեսզի ապահովեն իրենց անձեռնմխելիությունը և չարժանանան ավերված Երիտասարդական պալատի ճակատագրին:

Մեծ Եղեռնի հուշահամալիրի նախագծի ու կառուցման վերաբերյալ 1965թ. հայտարարվեց մրցույթ, ուր ներկայացվեց 100 նախագծային աշխատանք: Բարդ խնդիր էր դրված նախագծի հեղինակների (ճարտարապետներ Ա.Թարխանյան, Ս.Քալաշյան) առջև՝ գտնել մի ճարտարապետական ձև, որն արտահայտեր որոշակի տրամադրություն և հյուսվեր հայերի ցեղասպանության հիմնական գաղափարին: Հուշարձանը կառուցվեց Ծիծեռնակաբերդ այգու

հարավարևելյան բարձունքի վրա: Այն իրենից ներկայացնում է աշխարհի բոլոր ծագերից կողմնորոշված տապանաքար, որի կենտրոնում տեղակայված է խաչքարեր հիշեցնող մեծադիր թեքդիր տասներկու մույթերից կազմված կոնաձև դամբարան: Մույթերը կիսաբաց են դարձնում դրանց արանքներից ու վերևից լուսավորվող ցածրադիր «Հիշատակի դահլիճը»: Դրսում՝ տապանաքարի աջ անկյունում, գույգված վեր է խոյանում բրգաձև հուշասյուն՝ որպես հայ ժողովրդի վերածննդի և գոյատևման խորհրդանիշ: Հուշարձանի յուրաքանչյուր տարր մշակված է հնարավորին չափ զուսպ, երկրաչափական հստակ միջոցներով: Հուշահամալիրը կազմված է երեք մասից՝ պանթեոն, հուշապատ, սայր: Սգո պատը նույնպես որոշակի բովանդակություն է ստացել՝ դառնալով հայ ժողովրդի գոյգոյթի ճանապարհի խորհրդանիշ (սկզբում հեղինակները մտադիր էին հուշապատն արտահայտել ցեղասպանության տեսարանների զարդաքանդակներով՝ քանդակագործ Վանիկ Խաչատրյանի կատարմամբ, սակայն այդ միտքը հետագայում բացառվեց, և փոխարենը պատի վրա ծեծվեցին բոլոր հայաթափ եղած վայրերի անունները) [1]:

«Մենք Արթուրի հետ անգամ պատկերացում չունեինք, թե ինչ է հստակ պահանջվում մեզանից, քանի որ միշտ արգելված է եղել խոսել 1915թ. ցեղասպանության մասին: Սակայն ուսումնասիրելով մեր ժողովրդի պատմության այս սարսափելի փաստը՝ հասկացանք, թե իրականում ինչ է կատարվել, ու որքան շատ էինք կարդում ցեղասպանության մասին, այնքան ավելի էր մեր մեջ արթնանում զայրույթը և ատելությունը», - պատմում է Ս.Քալաշյանը [2]: Հուշակոթողն ի սկզբանե աչքի ընկավ իր պարզ ու հասկանալի լուծումներով. խոնարհված խաչքարաձև քարերը խորհրդանշում են սուգը զոհվածների հիշատակին, իսկ վերապաց կոթողը՝ վերածնունդը: Եղեռնի հուշահամալիրն առ այսօր զարմացնում է իր ազդեցիկ կերպարով ու արդիականությամբ: Այն հայ ժողովրդի ուխտագնացության սրբավայր է և համարվում է դասական արժեք: Եղեռնի հուշահամալիրը ընդգրկված է Երևան քաղաքի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակում [3, էջ 21]: Այս ցուցակում ընդգրկված է ևս երկու քանդակ, որոնց ճարտարապետական միջավայրի նախագծերի հեղինակն է Արթուր Թարխանյանը: Դրանցից մեկը 1986թ. Երևանի կենտրոնում կանգնեցված մեծանուն հայ նկարիչ Մարտիրոս Սարյանի քանդակն է (քանդակագործ՝ Լ.Թոքմաջյան) [3, էջ 45]: Մյուս աշխատանքը մեծանուն հայ դերասան և ռեժիսոր Վարդան Աճեմյանի գերեզմանի քանդակի ճարտարապետությունն է Կոմիտասի անվան պանթեոնում (1979թ., քանդակագործ՝ Ֆ.Առաքելյան) [3, էջ 66]:

1980-1985թթ. կառուցված Կ. Դեմիրճյանի անվան մարզահամերգային համալիրը նախագծել է Ա. Թարխանյանը (համահեղինակներ՝ Ս.Խաչիկյան, Հ.Պողոսյան, Գ.Մուշեղյան), որը նույնպես ընդգրկվել է Երևան քաղաքի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների 2004թ. պետական ցուցակի մեջ, քանի որ 1987թ. ստացել է ԽՍՀՄ պետական մրցանակ [3, էջ 45]: Մարզահամերգային համալիրը համարվում է XX դարի երկրորդ կեսի հայկական ճարտարապետության մեջ նորարարություն:

Բիոճարտարապետությունը՝ որպես ճարտարապետության ոլորտ, ընդգրկում է XIX դարի վերջերը, երբ կառույցների նախագծման և կառուցման ընթացքում օգտագործվում են բնության մեջ գոյություն ունեցող կոնստրուկցիաների տարրեր, և եթե արևմտյան ճարտարապետության մեջ սա սրընթաց ներգործություն և զարգացում ունեցավ, ապա խորհրդային ճարտարապետությունում այսպիսի նորամուծությունը պահանջում էր համարձակություն՝ հիմնավորված նորարարական լուծումներով և քաղաքաշինական ու ճարտարապետական ընկալումների հետևողականությամբ: Երևանի մարզահամերգային համալիրը կառուցվում է Ծիծեռնակաբերդ զբոսայգու հյուսիսարևմտյան մասում: Զբոսայգու լանդշաֆտն ու Հրազդան գետի հովիտը լրացնում են կառույցի ծավալը: Շատրվանների ու սանդուղքների կասկադը կազմակերպում է Լենինգրադյան (Հալաբյան) փողոցի կողմից մուտք դեպի համալիր:

Համալիրը, ինչպես և ընդունված է բիոճարտարապետության մեջ, ունի ծիծեռնակի տեսք (բնության նմանություն), որի կառուցման ժամանակ, որպես կանոն, օգտագործվել են ոչ միայն բնական նյութեր, այլ նաև մետաղ և բետոն (ինչը կարելի է համարել նորարարություն հայկական խորհրդային ճարտարապետության մեջ)՝ ամրության և ոչ սովորական տեսք ստանալու նպատակով: Մարզահամերգային համալիրում տասնյակ կոնստրուկտիվ հայտնագործություններ կատարվեցին: Ռացիաների միջոցով տասնվեց հենարաններից հսկայական ծածկը միաժամանակ հանելու մեթոդը կիրառվեց: Առաջին անգամ ստեղծվել էր հատուկ համակարգ՝ հենարաններ ավազով լցված խողովակների վրա, որոնց մեջ բացված անցքերից ավազը կամաց-կամաց դուրս էր թափվում: Հնարավոր է դահլիճների ինչպես առանձին, այնպես էլ միաժամանակ շահագործում: Բնական լույսը ներթափանցում է գլխավոր բեմահարթակի խաչաձև թաղի ճոպանային կոնստրուկցիայի միջով և ազատ կախված կոնսոլային թևերի արանքներից: Այն ստեղծում է զանգվածային կառույցների թեթևության պատրանք: Հորինվածքային լուծման հիմնական տարրերից են խաչաձև դասավորված երկու գույգ կամարատիպ հենարանները, որոնք կրում են ծածկերից եկող բեռները:

Ա.Թարխանյանը փորձարար-նորարար էր, հետևում էր աշխարհում տեղի ունեցող տարատեսակ փոփոխություններին ճարտարապետության մեջ և կիրառում դրանք գործնականում: Կոնստրուկտիվիզմը՝ որպես ճարտարապետական ուղղություն, ամփոփվեց Ա.Թարխանյանի հեղինակած (համահեղինակներ՝ Ս.Խաչիկյան, Հ.Պողոսյան) «Ռոսիա» կինոթատրոնի նախագծման ու կառուցման մեջ, որը վարպետի առաջին փորձերից մեկն է համարվում առանձնահատուկ կառույցների նախագծման գործընթացում:

«Ռոսիա» կինոթատրոնը կարելի է դասել ուշ կոնստրուկտիվիզմին՝ այն դիտարկելով ֆունկցիոնալիզմի ուղղություններից մեկը: Կոնստրուկտիվիզմը խորհրդային ավանգարդիստական ուղղություն է, որն իր զարգացումն ապրեց 1920-1930-ական թվականներին, և բնորոշվում է ձևերի խստությամբ, երկրաչափությամբ և լակոնիզմով, ուր լայնորեն կիրառվում է երկաթբետոնը: Համակառույցը ժամանակի միջազգային ճարտարապետությունում առինքնող է իր բովանդակ ձևերի առաձգականության մեջ՝

քանդակի, մակերևույթների և ծավալների գեղարվեստական սինթեզով, որը կարելի է բնորոշել որպես երկաթբետոնի ներմուծվող ավանգարդային գեղագիտության կատարելագործում: Քաղաքաշինական տեղանքի նեղվածությամբ են պայմանավորված դահլիճների տեղադրումը, նախասրահը և այլ օժանդակ շենքեր պարունակող ծավալները: Մեծաթռիչք կոնսոլները գլխավոր դահլիճների մուտքերի մոտ ստեղծում են ընդարձակ ստվերաշատ տարածք: Հորինվածքային կարևոր հանգույցներից են գլխավոր սանդուղքը, որով հանդիսատեսը բարձրանում է դեպի մեծ և միջին դահլիճները: Դահլիճների միջև եղած տարածքն ընդգծվում է գունավոր ապակույց ձևավորված վիտրաժներով: Դահլիճների և մեծ դարավանդների երկրաչափական ձևերի հակադրությունը կառույցին հաղորդում է ճարտարապետական արտահայտչականություն, ինչին նպաստում են նաև կոնստրուկտիվ լուծումները: Տեղանքի բարձր սեյսմիկությամբ պայմանավորված միաձույլ երկաթբետոնի օգտագործումը միաժամանակ հնարավորություն է ընձեռել դահլիճների ամֆիթատրոններին հաղորդել պլաստիկ ձևեր: Հիմքերն իրականացված են լցովի ցցերից, իսկ դահլիճների մեծաթռիչք ծածկերը՝ կոշտ վանտերից, որոնց վրա տեղադրված են մետաղական սալեր: Լծորդված երկու դահլիճների կտրուկ համադրումը ձևում է կատարված, ինչը բնութագրում է կառույցի մոնումենտալ հորինվածքի մտահղացումը: «Ռոսիա» կինոթատրոնը նախագծված է որպես բազմաֆունկցիոնալ մշակութային կենտրոն: Հորինվածքի զարգացումը տեղի է ունենում կառույցի ներսից, իսկ ձևերի գեղեցկությունը հիմնված է հիմնական շինարարական նյութերի տեկտոնիկ համապատասխանության վրա: Հեղինակները 1979թ. այս կառույցի համար ստացան մրցանակ ԽՍՀՄ մինիստրների խորհրդի կողմից, սակայն կառույցն ընդգրկված չէ ՀՀ 2004թ. Երևան քաղաքի պատմության և մշակութի անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակի մեջ, և քանի որ այսօր այն համարվում է անհատական սեփականություն, կրում է բազմակի գործառնական ու ճարտարապետական փոփոխություններ:

Ճարտարապետական ֆունկցիոնալիզմի վառ դրսևորում է Ա.Թարխանյանի (համահեղինակներ՝ Ս.Խաչիկյան, Լ.Չրքեզյան, Ժ.Շեխյան) նախագծով կառուցված մեկ այլ պետական նշանակության կառույց՝ «Զվարթնոց» օդանավակայանը: Ֆունկցիոնալիզմը պահանջում է կառույցների խիստ համապատասխանություն՝ նրանցում տեղի ունեցող արտադրական ու կենցաղային գործառությունների կանոնակարգմամբ, ուր առկա են ուղղանկյուն ձևերը, լայնորեն կիրառվում են երկաթբետոնն ու ապակին, բնորոշ է մոխրագույն երփներանգը, զարդաքանդակների բացակայությունը, հարթ տանիքը, հորիզոնական պատուհանները, «ոտքի վրա տնակի» կերպարի օգտագործումը, այսինքն՝ ներքնի հարկերի ազատումը պատերից՝ հասարակական գործառությունների նպատակով: «Զվարթնոց» օդանավակայանի համալիրի մտահղացումը շատ հետաքրքիր է իր հատակագծային և ծավալատարածական լուծումներով, շրջանաձև բակի և վեր խոյացող աշտարակի համակարգով: Այն նախատեսում էր ժամում երկու հազար ուղևոր թողանցել: Համալիրն ունի 200 մետր տրամագծով հատած կոնի ծավալ: Կենտրոնական մասնաշենքում տեղավորված էին

օժանդակ սպասարկման խմբերը: Կառույցի կոնստրուկցիաները լուծված են հավաքովի երկաթբետոնե խոշորածավալ տարրերով: Այժմ «Զվարթնոց» միջազգային օդանավակայանն ամբողջապես վերանորոգված է համապատասխան միջազգային պահանջներին: 2011թ. ամռանը բացվեց նոր տերմինալը, ուր շինարարական աշխատանքներ էին ծավալվել նոր սեփականատիրոջ կողմից: Նոր կառույցները թեն համեմատաբար արագացրել են ուղևորների փոխադրումը, բայց այնուամենայնիվ խաթարել են թարխանյանական նախագծով նախատեսված շինությունների օգտագործումը գործառնական առումով:

«Զվարթնոց» օդանավակայանի նախագծի համար հեղինակները 1985թ. արժանացել են ՀԽՍՀ պետական մրցանակին, սակայն այն նույնպես չի ընդգրկվել ՀՀ 2004թ. Երևան քաղաքի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակում: Ուստի մենք առաջարկում ենք, ելնելով ցուցակում ընդգրկված հուշարձանների ու կառույցների հիմնական դրույթներից, «Ռոսիա» կինոթատրոնը և «Զվարթնոց» միջազգային օդանավակայանն ընդգրկել անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակի մեջ, քանի որ կա մտավախություն, որ այս կառույցները վտանգված են Երիտասարդական պալատի կամ «Ֆլորա» ռեստորանի բախտին արժանանալուն: Այս կառույցները ևս XX դարի երկրորդ կեսի հայկական նորարարական ճարտարապետության վառ նմուշներ են, որոնց պատմամշակութային արժեքը շատ կարևոր է ներկա և հետագա սերունդների համար, և որոնցում ամփոփված են թարխանյանական դպրոցի ավանդույթները:

Л.Б.Игитян

О ПРОБЛЕМАХ СОХРАНЕНИЯ НЕДВИЖИМЫХ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ЕРЕВАНА СОЗДАНЫХ АРХИТЕКТОРОМ АРТУРОМ ТАРХАНЫНОМ И СОАВТОРАМИ

В статье рассмотрены культурно-исторические ценности, роль и значение памятников и зданий, спроектированных А.Тарханяном с соавторами. Предложено внести мемориальный памятник жертвам геноцида, кинотеатр "Россия" и международный аэропорт "Звартноц" в государственный список недвижимых исторических и культурных памятников Ереван, РА 2004г.

Ключевые слова: уникальные общественные здания, национальная ценность, модернизм, конструктивизм, функционализм, государственный список.

L.B. Igityan

ISSUES OF CONSERVING IMMOVABLE HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS IN YEREVAN PROJECTED BY THE ARCHITECT ARTHUR TARKHANYAN AND CO-AUTHORS

The cultural and historical values, the role and the significance of some monuments and buildings projected by A.Tarkhanyan and his co-authors are revealed. The Armenian genocide memorial, the cinema "Russia" and the international airport "Zvartnots" were suggested to include in the state list of immovable historical and cultural monuments of Yerevan, RA, 2004.

Keywords: unique public buildings, national value, modernism, constructivism, functionalism, state list.

Գրականություն

1. Այսպես ծնվեց Ծիծեռնակաբերդը. - Հասանելիության ռեժիմ. <http://hovikcharkhchyan.wordpress.com/>
2. Քալաշյան Սաշուր: Ինչպես ծնվեց Եղեռնի հուշարձանի նախագիծը [անձնական հարցազրույց, հրատարակվում է առաջին անգամ]. Երևան, 2010:
3. Երևան քաղաքի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակ. - Երևան: ՀՀ կառավարության պաշտոնական հրատարակություն, 2004. - 78 էջ:

Աշխատանքը իրականացված է ՀՀ պետական բյուջեից գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության բազային ֆինանսավորմամբ «ՀՀ ճարտարապետական և շինարարական համալիրների կայուն զարգացման ուղիների բացահայտում, ճշգրտում, ներդրման առաջարկությունների և հանձնարարականների մշակում՝ մշտական մոնիտորինգի կիրառմամբ» ծրագրի շրջանակներում:

Իգիթյան Լուսինե Բաբկենի (ՀՀ, ք. Երևան)-ԵՃՇՊՀ, ճարտարապետության տեսության, պատմաճարտարապետական ժառանգության վերականգնման և վերակառուցման, գեղեցիկ արվեստի և պատմության ամբիոն, ասիստենտ, հեռ. բջջ. (091)994962; e-mail:igityluso@mail.ru

Игитян Лусине Бабкеновна (РА, г.Ереван) - ЕГУАС, кафедра Теории архитектуры, реставрации и реконструкции историко-архитектурного наследия, изящных искусств и истории, ассистент, тел. моб.: (091)994962; e-mail:igityluso@mail.ru

Igityan Lusine Babken (RA, Yerevan) – YSUAC, chair of Theory of Architecture, Restoration and Reconstruction of Historical-Architectural Heritage, Fine Arts and History, assistant, cell phone:(091)994962; e-mail:igityluso@mail.ru

Ներկայացվել է՝ 20.09.2012թ.

Ընդունվել է տպագրության՝ 11.10.2012թ.